

Může se česká politika obrátit jiným směrem? Kulturněsociologická sebereflexe jedné generace

ANNA P. DURNOVÁ

Západní civilizace dnes žijí v silně individualizovaném a globalizovaném světě. Pro některé se tímto realizoval dlouhotrvající sen: mohou určovat průběh a podobu svého života a mohou měnit politická rozhodnutí prostřednictvím protestu. Pro jiné je tento svět noční můrou a soumrakem civilizace, protože už nerozumějí společenské struktury svého okolí. Chtějí zachovat jasné identity a hierarchie, jelikož jedině ty jim umožňovaly sledovat společenské a kulturně předepsané vzorce každodenního soužití. Tento konflikt – běžně označován jako ohrožení západní liberální demokracie, která svoji podstatu postavila na onom svobodném, dopředu hledícím jedinci, aktivně utvářejícím svůj svět – se projevuje skrze obrat dovnitř. V Holandsku, Francii nebo Rakousku posledních deset let výrazně narůstá popularita populistických stran, které skrze takzvaný „selský rozum“ vytvářejí protiklad běžných lidí a liberálních elit, které neví nic o „skutečném světě“. Proto je podle nich nutné tyto elity odmítnout i s jejich myšlenkou mezinárodní otevřenosti. Je třeba se starat především o své lidi, o své komunity. Stejný selský rozum rozhodl v referendu z června 2016 o vystoupení Velké Británie z EU. Podobný selský rozum konečně vynesl do prezidentského úřadu nejmocnějšího státu světa člověka, jehož hlavním sloganem bylo mimo jiné „Amerika na prvním místě!“.

I Česko se obrací dovnitř. Zatímco v roce 1990 bylo podle Eurobarometru 90 % Čechů a Slováků jednoznačně pro členství v Evropském společenství, na jaře 2009, kdy měla Česká republika na starosti předsednictví EU, se už jen 42 % české veřejnosti domnívalo, že členství v Unii je „dobrá věc“ (Brüstlová, 2012, p. 7). V roce 2017 se množí úvahy o vystoupení Česka z Evropské unie a strana Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura, která považuje evropskou integraci přímo za „ohrožení svobody“ (*Lidové noviny*, 2015), získala v posledních volbách téměř 11 % hlasů. I další oblasti, jako postoje k vyrovnání platových rozdílů mezi pohlavími a obecná podpora genderové rovnosti nebo mediální obraz těch, kteří se rozhodli žít menšinovým způsobem života, ukazují, že česká veřejnost liberálnímu přístupu ke každodennímu soužití příliš neholduje. Zatímco však v případě tradičních států západní Evropy můžeme mluvit o reakci na liberální hnutí, o pomyslném kyvadlu doby, v českém politickopodnovém prostředí nikdy žádná forma liberálněkulturní obrody neproběhla. Česká republika nikdy nedosáhla srovnatelných hodnot participace na veřejném životě se západními státy Evropské unie (European Social Survey, 2014). Česká veřejnost příliš nevstupuje do politických procesů prostřednictvím přímého kontaktu s politickou reprezentací či skrze petice nebo demonstrace. Ekologickým aktivistům chce tu někdo odebrat řidičský průkaz (Rapco, 2017), tu se jich chtějí zbavit, aby už neplnili českou prosperitu (iRozhlas.cz, 2016). Ve zkratce řečeno, indikátory občanské společnosti, jak ji vnímá liberální demokracie, jsou v české společnosti menšinovým a mediálně nepopulárním jevem.

Obrat dovnitř není jen náladou doby, nýbrž vytváří nastavení veřejné diskuse, skrze které jednotliví političtí aktéři utvářejí konkrétní politické zájmy a které legitimizuje utvoření specifických politických nástrojů, nutných k prosazení těchto zájmů. Jak ukazuje politická sociologie (srov. např. Lascoumes – Le Gales, 2007), politické nástroje nejsou jen pragmatickými pomůckami k dosažení konkrétních politických cílů; v případě české politiky devadesátých let můžeme v tomto ohledu mluvit o cíli zařadit se mezi ostatní západoevropské státy a vstoupit do EU (srov. Brüstlová, 2012). Politické nástroje jsou orientací hodnot, jsou základním nastavením politiky v tom smyslu, že předurčují, kdo bude mít prosazení politického zájmu na starosti a kdo se bude podílet na diskusi o podobě konkrétního politického nástroje (viz také Durnová – Hejzlarová, 2017). Politické nástroje v sobě tudíž již obsahují politické cíle, jsou jejich symbolickým ztělesněním. Právě tímto vztahem spoluutvářejí kulturu země. Kultura jednak legitimizuje

užití konkrétních politických nástrojů pro danou politiku, jednak ale svoji finální podobou tyto nástroje politickou kulturu dále potvrzují nebo mění. Následující stať proto využívá kulturněsociologickou perspektivu a nabízí pohled do kulturních kořenů polistopadového nastavení české veřejné diskuse a s ní souvisejících politických cílů transformační politiky. Tyto kořeny přibližují, proč v Česku nastal onen obrat dovnitř, co jej upevňuje, a zároveň otevírají hypotézy, jak jej případně zvrátit.

Kulturní kořeny postkomunistické politiky

Politologové zkoumající postkomunistický přerod v demokratické společnosti se obecně shodují, že obroda institucí a tvorba nových zákonů byla ovlivněna „kulturou“ regionu (Fishman, 2017). Kultura je však v jejich pojetí definována vesměs politickými institucemi, které v případě postkomunistických zemí vykazovaly značnou rigiditu, nebyly orientované na změny skrze občanskou společnost a to společenské změny výrazně zpomalilo. Ruku v ruce s touto rigiditou jde pak důraz na ekonomickou prosperitu, kterou spoluutvářely i západoevropské státy, protože na postkomunistický region pohlížely především z hlediska ekonomických výhod a nevýhod. Ekonomická kritéria byla ostatně podstatným určujícím faktorem připravenosti České republiky na vstup do Evropské unie (srov. např. Benáček et al., 2001, p. 133).⁶⁹ Česká veřejnost a polistopadový mediální diskurz se důrazu na ekonomickou prosperitu nebránily: projevovalo se to jednak skrze rychlou privatizaci a jednak skrze obecné zúžení politiky na ekonomickou debatu o daních, dávkách či dotacích. Percepce politiky jako debaty o tom, kolik nás co bude stát, pak logicky předurčila výběr témat vnímaných jako relevantních pro veřejnou diskusi. Zároveň toto nastavení takřka znemožnilo uvažovat o regulačních mechanismech polistopadové tržní ekonomiky: ať už šlo o regulace otevírací doby supermarketů (Pospěch, 2014), kuřácký zákon nebo podpůrné programy pro matky vracející se po rodičovské dovolené do práce. Trh není možné regulovat, to by bylo proti vydobyté svobodě, jak jsme slychávali především z úst nejúspěšnějšího polistopadového politika Václava Klause. Ano, čtete dobře: viděno optikou roku 2017 se do podoby české společnosti zapsala především politika Václava Klause a nikoliv demokratické a občanské úvahy Václava Havla, i když se nás malá část vesměs pražských liberálních elit snaží občas přesvědčit o opaku.

Co když to ale bylo obrácené? Co když jsme se doposavad v analýze české společnosti příliš soustředili na institucionální dynamiku a politické aktéry a životy obyčejných lidí jsme vnímali jako něco, co se dělo buď mimo tyto změny, nebo se jim podřizovalo? Co když jsme si opravdu my, občané a občanky, tuto polistopadovou politickou kulturu vytvořili svými vlastními tužbami, strachy a ambicemi?⁷⁰ Americký kulturní sociolog Jeffrey Alexander mluví o autonomii kultury (Alexander, 2006b). Kultura pro něj není stabilním vzorcem hodnot, který společnost pasivně přijímá z generace na generaci a skrze své instituce, nýbrž je dynamickým vyjednávacím polem. Na takovém vyjednávání se podílíme všichni: politici, ekonomické a politické elity, občané. Něco přijímáme, něco odmítáme, a tím vzniká kulturní prostor, se kterým se identifikujeme či proti kterému protestujeme. Jedině tak je podle Alexandera možné pochopit kulturní proměnu kolektivu. V kulturní proměně jde o „binární kódy“, protiklady „dobrého“ a „špatného“, „spořádaného“ a „rušivého“, „rozumného“ a „nerozumného“, skrze které si organizujeme soukromý i veřejný prostor (Alexander, 2006a). A právě takové binární kódy nám skýtá příběh jedné krátké generace. Říkejme jí revoluční.

⁶⁹ Hlavním cílem hospodářské politiky české vlády je „odstranění rozdílu v HDP na obyvatele mezi ČR a EU“ (viz Společné zhodnocení priorit hospodářské politiky vládou ČR a Evropskou komisí /1, p. 2).

⁷⁰ Historik Matěj Spurný v této souvislosti připomíná osobní úroveň či úroveň každodenního života jako pevnou součást utváření historických událostí: „Již více než deset let před uvedením Pádu třetí říše ostatně vyšla výborná kniha Christophera R. Browninga *Obyčejní muži*, která ukazuje, jak se z řadových příslušníků pořádkové policie, „tátů od rodin“ z Hamburku, ve válečných podmínkách východního Polska postupně stali masoví vrazi (srov. Spurný, 2017).

Děti sametové revoluce

Bylo mi devět. Slavil se 28. říjen 1989 a soudružka učitelka chtěla, abychom namalovali rodnou světličku Klementa Gottwalda. Malovat jsem nikdy moc neuměla, ale toto se mi asi povedlo. Nebo ohromil můj strohý popis nuzné světličky, ve které se narodil velký státník. Můj výkres s popisem to dotáhl až na nástěnku. Bylo co slavit. Za pár měsíců, v květnu 1990, jsem seděla ve stejné třídě, se stejnými paselkami a stejnou učitelkou. Jen už jsme jí měli říkat „paní“, a ne „soudružko“. Také zadání obrázku bylo trochu jiné: „Nakreslete volební plakát Občanského fóra. Budou viset na samoobsluze vedle naší školy.“ Nakreslila jsem domeček se zahrádkou, nad ním sluníčko a do něj jsem napsala OF. Přišlo mi to asi málo, a tak jsem přikreslila mráček s bleskem a do něj napsala KSČ. Obrázek nechtěli. Ale i tak bylo co slavit.

Těch pár měsíců, které dělí obě vzpomínky, vešlo do českých dějin jako měsíce sametové revoluce, obrody české společnosti a počátku demokracie. Pamatuji si mámu, která sledovala televizi víc než obvykle a říkala mi, že tyto Vánoce jsou opravdu šťastné a veselé. A taky tátu, který nosil domů historky z podnikových setkání Občanského fóra. Moc jsem jim nerozuměla, snad jen tomu, když přišel z třídních schůzek a cynicky se smál, že nakonec on, jeden z mála, kdo byl v té třídě vždycky proti komunistům, se zasazoval o to, aby nám probůh nepřekopávali rozvrh v pololetí a nechali nám tu ruštinu aspoň do konce roku. Vždyť jí mluví pětina Evropy. Nakonec se i díky jeho intervenci udělal nepovinný kurz, který nám pak dali na sedmou ráno. Těch pár měsíců pro mě bylo nejen obdobím změn v rozvrhu, ale také obdobím vyhazování starých „komunistických“ učebnic, protože už prý neříkaly pravdu. Zejména knihy nadepsané Občanská výchova už nikoho nezajímaly, protože tam byly jen „bláboly“. Alespoň takové jsem tehdy dostala ve škole vysvětlení. Na vysvětlování ostatně nebyl čas, byla nová doba a bylo nutné jít s ní. Tyto měsíce také předznamenávaly období, kdy se naše kdysi pravidelná rodinná setkání s rodinami jinými odkládala – tu protože jedni začali stavět hotel, tu protože se druzí začali politicky angažovat – až některá už pak nikdy neproběhla. Nebyl čas. Byla nová doba a bylo nutné jít s ní.

Zlatá devadesátá. Tak nazval týdeník *Respekt* svoji speciální esejistickou přílohu o porevoluční a transformační době české společnosti (*Respekt*, 2017). Šéfredaktor Erik Tabery ji uvedl slovy, že devadesátá léta jsou podobně výjimečná jako léta šedesátá (Tabery, 2017). Jeho popis „devadesátek“ se nese v ryze pozitivním duchu bujení demokratické společnosti a čilého tvoření jejích institucí. Nevýhody, jakými byly pro mnohé příliš divoká privatizace či absence regulace televizní zábavy, které v příloze také figurují, v kontextu Taberyho úvodu vyznívají jako vedlejší šrámy, nutné pro celkový úspěch ustavení svobody. Duch přílohy tak, zřejmě nezištně, kopíruje známou tezi Francise Fukuyamy o konci historie (Fukuyama, 1992). Kapitalismus se stal vítěznou ideologií pro západní civilizace, porazil definitivně socialismus. Shodli jsme se na svobodě a prosperitě.

A tato shoda opravdu dominuje vzpomínkám „pražských elit“ na devadesátá léta v Česku. Jako by nebylo úpadku vesnic či celých oblastí kvůli nedůsledným privatizacím, které připravily o práci stovky matek a otců. Jako by nebyla rozvrácena přátelství v důsledku podnikání a nově nastavené politické diskuse (viz např. Řeháková, 2003). Jako by nestoupala rozvodovost, mimo jiné i v důsledku nové struktury společnosti, nových výzev a nových ambicí. Jako by tu nebyla dezorientace dospívající generace, té mojí, která se mohla dívat na cokoli v televizi i v trafice a která nemusela, ba nesměla mít zábrany a zpívala spolu s Davidem Kollerem nahlas, že „sex je náš“. Generace, o které se říkalo, že konečně může cestovat kamkoliv, a tak musela cestovat, nejčastěji tam, kam sehnala levnou autobusovou jízdenku či kam se dostala přes brigádní programy, kde sbírání rajčat a jahod mělo být vykoupeno pocitem, že vyděláme tvrdou měnu a pak si koupíme CD přehrávač, pořádný „marteny“ nebo aspoň halenku v Benettonu.

Absence morálních zábran ve veřejném životě a televizních vystoupeních, která umožňovala ukázat nahé ženské tělo i v reklamě na zubní pastu, vysílané samozřejmě před desátou večerní, absence regulací v podnikání, která pomalu, ale jistě živila podhoubí neetických praktik, a konečně vnímání regulací v politice jako něčeho, co jen brzdí demokratický pokrok a dohnání západu, to vše ovlivnilo generaci,

kteřá v této nesourodé a nespoutané době měla dospět. Všechno jsme najednou mohli, jak nám říkali učitelé, rodiče i moderátoři televizních show. A tak jsme museli: museli jsme být odvážní, moderní, mít neotřelý, a ti vzdělaní z nás pak především mezinárodní, hudební a filmový vkus. Museli jsme hledět dopředu a myslet na nové možnosti demokratického světa. Museli jsme mít lepší školy, nesměli jsme propásnout žádnou příležitost. Mít lepší život než naši rodiče se stalo součástí demokratického projektu polistopadové transformace.

Generační zkušenost jako základ politické změny

O generaci dospívající v devadesátých letech se v reflexích polistopadových společností příliš nemluví. Byli jsme přece ještě děti. Australský sociolog Dan Woodman mluví v této souvislosti o nutnosti chápat zkušenost mladých lidí jako podstatný generační diskurz, skrze který se utvářejí širší kulturní a politické vzorce ve společnosti (Wyn – Woodman, 2006). Tento přístup ke zkoumání generací volně navazuje na výše zmíněnou kulturní sociologii, pracující s generačním „habitem“, který ustavuje každodenní přirozenost určitého jednání. Soustředí se pak na utváření tohoto habitů, čímž je pro kulturní sociologii zajímavá právě dospívající generace (Ibid.). Zároveň kulturní sociologie zavádí do zkoumání společenské proměny moment „kulturního traumatu“ (Giesen, 2009): jedna generace může výrazně ovlivnit podobu společnosti, protože do ní vstupuje pomocí svých ambicí, tužeb, strachů a frustrací (Eyerma et al., 2015; Eyerma, 2001). Jak upřesňuje český sociolog Radim Marada, „události či zkušenosti nejsou traumatickými samy o sobě, nýbrž se takovými stávají v rámci sociálně zprostředkovaných interpretací, někdy až s výraznějším časovým zpožděním“ (Marada, 2016, p. 81). A právě ony interpretace jsou pevnou součástí polistopadového veřejného diskurzu o svobodě.

V souvislosti s generací dospívající v devadesátých letech je zajímavá i nedávná mediální glosa Dana Woodmana, v níž navrhuje zavedení krátké generace, tzv. „Xennials“, jako přemostění generace X a generace Mileniálů (D’souza, 2017). Ve svém úzkém pojetí má tato krátká generace pomoci zachytit přerod západních společností z postindustriálních na technologické. Xennialové, narození v letech 1977–1983 se totiž podle Woodmana vyznačují tím, že dětství strávili bez technologií, s nimi ale studovali a budovali své kariéry. Toto generační vymezení vyhovuje částečně i rozboru české postkomunistické společnosti. Tato krátká generace strávila útlé dětství v komunismu, znala nedostatek zboží a fronty na banány, dotkla se ještě některých ideologických znaků jako pionýra nebo povinné ruštiny, vzdělání pak ale absolvovala z velké části v revoluční době. Revoluční charakter byl přitom pro tuto generaci podstatný: nejvíce se jí totiž dotýkala absence učebnic či jejich nedostatek na trhu, pocítila absenci odborníků a odbornic, což se projevovalo především rekvalifikačními kurzy pedagogického personálu z ruštiny na angličtinu nebo němčinu. To vše v duchu nové doby, ve které není čas na rozjímání, ve které je třeba dohnat bohatý západ a spolehnout se při tom raději na sebe než na instituce, které učebnice buď nedodají, nebo zpětně prohlásí za nepravdivé.

Dnes je této generaci kolem pětatřiceti. Dělí se zjednodušeně na ty, kteří se příležitosti chopili, a na ty, kteří na ně buď nedosáhli, nebo je propásli. Ti první jeli do zahraničí, studovali prestižní školy, nejlépe dvě zároveň, učili se zběsile jazyky nebo si alespoň trénovali sebekázeň mizerně placenými brigádami v Česku i v zahraničí a našli si dobrou práci. Pokud měli štěstí, mohou si dnes opravdu říct, že se mají lépe než jejich rodiče. Dokázali si uchovat standard v podobě bytu, auta či dokonce domu, mohou jet čas od času do Thajska, ale hlavně rok co rok na eurovíkend. Pokud štěstí neměli, potýkají se přes všechny své kvalifikace s půlúvazky, smlouvami na dobu určitou, nejistým bydlením, v případě žen pak s omezeným využitím svých excelentních studií, protože mají děti, které jejich pokrok v nové demokratické společnosti prosperity jaksí brzdí.

Ti druzí, kteří na všechny tyto příležitosti nedosáhli, pak žijí v úplně jiném světě. Možnost cestovat jim sice vnucuje kdejaká reklama na zlevněné letenky, ve svých platových podmínkách, které i po pětadvaceti letech po revoluci nedosáhly na slibované západoněmecké výplaty, si žádné velké

cestování ale stejně nemohou dovolit. Akorát k významným výročím dostanou ti šťastnější z nich letenku do Paříže nebo do Londýna. Na dovolenou tak jezdí především po Česku, sem tam možná do Chorvatska, když vyjde levné ubytování, a obecně mají pocit, že tady je to stejně lepší než na Západě, kde vládnu pomýlené „politicky korektní“ elity, kde jsou lidé změkčilí, neznalí komunistického odříkání a neumějí pít.

Nicméně jedno mají obě skupiny společné: volí převážně pravicové nebo liberální subjekty (srov. např. Median, 2017). S pravolevou linkou si trochu nevědí rady, a tak se jí vyhýbají a schovávají ji za takzvanou svobodou volby. Tato krátká generace je také obecně zvyklá přepočítávat úspěch na peníze, i když cítí morální nadřazenost vůči mladším generacím, které na rozdíl od nich neví, co to je nedostatek, černobílá televize a nerozumí slovensky. Ve veřejném životě se tato generace až na výjimky příliš neangažuje, ony výjimky jsou pak zarputilými aktivisty, radikálními feministkami nebo stranickými hochštaplery, kteří si neumějí vydělávat pořádnou práci.

Bez zbytečných dohadů

Silná orientace na výkon a peněžní zisk šly na počátku tisíciletí ruku v ruce s obecnou individualizací západních společností. Paradoxně vytvořily půdu pro aktuální obrát dovnitř. Revoluční dospívání krátké generace, kterou nejisté instituce a neustálý pocit dohánění Západu vychovaly v obezřetnosti vůči těmto zemím, připravilo ideální půdu pro plynulé přijetí současné kritiky liberální demokracie jako něčeho, co stejně nemá cenu, ohrožuje peněžní zisk, vleče se v nekončících diskusích a v důsledku odporuje selskému rozumu. Zároveň přistoupení na kritiku Západu mnohým skýtalo emancipační vymanění se z podřízené role postkomunistických zpátečníků. Nejsilněji tento moment rezonoval během českého odporu vůči kvótám na rozdělení uprchlíků v roce 2015. Správnost rozhodnutí české vlády podpořilo naladění společnosti, že my tady v Česku přece dávno víme, že staré dobré rozdělení na muže a ženy, na domácí a cizí funguje a především že střídmosti a odříkání, či dokonce komandování těmi nahoře jsme si užili dost.

Pocit, že už jsme si užili své a nechceme další regulace a debaty, pak pravidelně kulminuje při oslavách 17. listopadu. Proč se při nich tak útlocitně soustředíme na svobodu slova a možnost cestovat? Protože nemalá část české veřejnosti má pocit, že všechno ostatní je tak trochu jako dřív. Proč se nelze jednoduše shodnout na tom, že 17. listopad je svátkem české demokratické společnosti? Protože si některé skupiny od dob komunismu ekonomicky výrazně pohoršily (Bittner, 2017). Proč nelze diskutovat bez rozpačitosti a ostrých názorových výměň? Protože nám neustále říkali, že není čas a je třeba dohnat Západ, a teď nám zase říkají, že líp už bylo a je třeba neblábolit.

Přít se ve veřejné debatě o odkazu sametové revoluce jednak narušuje dominantní ekonomický jazyk české politiky a jednak nemilosrdně staví liberální spektrum před palčivou otázku relativity oné svobodné volby, které se doposavad vyhýbala. Debata, jakou daň platí za svobodnou společnost ti, kterým kapitalismus a globalizace neumožňují dosáhnout na výdobytky ve formě cestování a participace na veřejném dění, otevírá otázku, zda musí být svobodná demokratická společnost nutně v duchu kapitalistické prosperity. Zatímco v západních státech tato otázka již nastolena byla (Blumenberg, 1985)⁷¹, v Česku ji ztěžuje právě postkomunistický kabát modernity a progresivity. Tento kabát umožnil rychlou transformaci, legitimizoval asociální politiku Nečasovy vlády a spolehlivě nastavil společenskou diskusi pro současný ekonomický populismus o moderní efektivitě, ztělesňovaný nejen Andrejem Babišem.

71 Už Blumenbergova Legitimita moderního věku předpověděla nový typ debaty. Staré spory o identitě a o podobě dobrého života se místo tradiční kapitalistické rétoriky známé z ideologických debat 19. století zahalují do kabátu modernity a progresivní odbornosti (Blumenberg, 1985).

Ona krátká revoluční generace nosí tento kabát od začátku transformace. Má-li se v nastavení české veřejné diskuse něco změnit, tedy má-li vzniknout pozadí pro vytvoření nových politických zájmů, které vymaní Česko z obratu dovnitř či které budou formulovat jiné než primárně ekonomicky orientované politické nástroje, musí právě u této generace proběhnout kulturněsociologická sebereflexe. Musí si uvědomit své úzké vymezení hodnot, orientované na ekonomiku a výkon, musí připustit alternativní příběhy revoluce a především pochopit, že ji ve světle plnění polistopadových transformačních ambicí nikdo nenaučil věřit ve vlastní schopnost měnit svět. Začít se hádat o listopadu, začít přemýšlet, zda je svoboda nutně spojena s bezohlednou prosperitou, začít přijímat, že jsme v leckterých ambicích neobstáli a ani obstát nemohli, by byly první kroky k takové sebereflexi. Občas totiž instituce měníme my a nikoliv ony nás.

LITERATURA

- Alexander, Jeffrey Charles (2006a): *The Civil Sphere*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander, Jeffrey Charles (2006b): *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Benáček, Vladimír – Kudrna, Zdeněk – Sedláček, Tomáš (2001): *Konkurenční schopnost české ekonomiky. Institucionalizace (ne)odpovědnosti: Globální svět, evropská integrace a české zájmy*. Praha: Karolinum.
- Bittner, Petr (2017): *Ať kýč dál zůstává s touto krajinou* in: *Deník referendum*. 18. 11. 2017.
- Blumenberg, Hans (1985): *The Legitimacy of the Modern Age*. Cambridge MA: MIT Press.
- Brüstlová, Markéta (2012): *Europeizace Česko-francouzských vztahů (1989–2009)*. Nepublikovaná dizertační práce. Praha: FSV UK.
- D'souza, Joy (2017): *Xennials, The Microgeneration Between Gen X and Millennials* in: *Huffington Post*. 28. 6. 2017.
- Durnová, Anna P. – Hejzlarová, Eva M. (2017): *Framing policy designs through contradictory emotions: The case of Czech single mothers* in: *Public Policy and Administration*, online first, doi:0952076717709524.
- European Social Survey (2014): *Data on Citizen Participation in Czech Republic retrieved from the European Social Survey, ESS Round 7: European Social Survey Round 7 Data (2014)*. Data file edition 2.1. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. Dostupné na: <http://www.europeansocialsurvey.org>
- Eyerman, Ron (2001): *Cultural trauma: Slavery and the Formation of African American Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eyerman Ron – Alexander Jeffrey C. – Breese Elisabeth Butler (2015): *Narrating trauma: on the impact of collective suffering*. London. Routledge.
- Fishman, Robert M. (2017): *How Civil Society Matters in Democratization: Setting the Boundaries of Post-Transition Political Inclusion* in: *Comparative Politics* 49, p. 391–409.
- Fukuyama, Francis (1992): *The end of history and the last man*. New York: Free Press.
- Giesen, Bernhard (2009): *Ungleichzeitigkeit, Erfahrung und der Begriff der Generation* in: *Generationen. Erfahrung–Erzählung–Identität*: p. 191–215.
- Lascoumes, Pierre – Le Gales, Patrick (2007): *Understanding Public Policy through Its Instruments–From the Nature of Instruments to the Sociology of Public Policy Instrumentation* in: *Governance* 20, p. 1–21.
- Marada, Radim (2016): *Paměť, trauma, generace* in: *Socialní Studia/Social Studies* 4. Median (2017): volební model, říjen 2017.
- Okamurovo nové hnutí se považuje za radikální a chce ven z EU in: *Lidové noviny*. 16. 6. 2015.
- Pospěch, Pavel (2014): *Svoboda s nákupním vozíkem* in: *Hospodářské noviny*. 15. 9. 2014.
- Rapco, Michal (2017): *První den Zemana na jižní Moravě: rezervace pro aktivisty i milost pro Kajínka* in: *Brněnský deník*: 29. 5. 2017.
- Řeháková, Blanka (2003): *Vzorci přátelství v české společnosti/Friendship Patterns in Czech Society* in: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, p. 509–528.
- Respekt (2017): *Zlatá Devadesátá. Speciální příloha týdeníku Respekt*. Praha. Economia.
- Tabery, Erik (2017): *Editorial* in: Respekt (2017): *Zlatá Devadesátá* ed. Praha: Economia.
- Wyn, Johanna– Woodman, Dan (2006): *Generation, Youth and Social Change in Australia* in: *Journal of Youth Studies* 9, p. 495–514.
- Zbavte se zelených aktivistů a přestaňte jim věřit. Řádili a řádí zde pořád, vysvětlil Zeman zdržení stavby dálnice D8* in: *Český Rozhlas*. 17. 12. 2016.